

НЕВІДОМИЙ НАРИС МИКОЛИ АНДРУСЯКА З УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХVІІІ–ХІХ СТОЛІТТЯ

Розкрито зміст нарису відомого українського вченого Миколи Андрусяка, присвяченого українській історіографії другої половини ХVІІІ–ХІХ ст. Вперше опубліковано повний його текст, де показано роль видатних етнографів та істориків з Наддніпрянщини М. Драгоманова, М. Костомарова, Л. Смоленського у розвитку історичної науки та збереженні національних традицій.

Ключові слова: Микола Андрусяк, історіографія, українське національне відродження.

Під час збору й опрацювання архівних матеріалів до біографії та наукової діяльності талановитого українського історика й історіографа Миколи Андрусяка¹ виявлено невеликий за обсягом нарис під назвою «Українська історика за царського режиму»². Після перегляду бібліографії вченого та мемуарних статей вдалося встановити, що ця праця, написана, ймовірно, у 1927–1928 рр. і не друкувалася. Як відомо, у цей час М. Андрусяк студіював історію на гуманістичному факультеті Університету Яна Казимира у Львові та під керівництвом відомого польського медієвіста Станіслава Закшевського досліджував діяльність першого львівського уніатського єпископа Йосифа Шумлянського. Разом з іншими українськими студентами, які у міжвоєнний період, на відміну від польських, були в меншості належав до «Секції українських студентів-істориків». Її учасники по черзі готували та виголошували реферати на актуальні історичні теми, обговорювали їх і дискутували. Зауважимо, що доповіді М. Андрусяка охоплювали переважно методологію

історичних дослідів, історіографію та джерелознавство – «Про інтерпретацію історичних джерел», «Яка користь є для студента-історика з власної фахової організації», «Записки хорвата Ю. Крижанича про Україну», «Нерозв'язані питання в українській історіографії», «Досліди над минулим України», «Праця українських істориків за царського режиму». Очевидно саме текст останньої зберігся серед матеріалів вченого та друкується нижче. У цьому невеликому нарисі автор відзначав досягнення і завдання української історіографії кінця XVIII–XIX ст., наголосив на ролі видатних наддніпрянських істориків та етнографів у збереженні національної ідентичності українців та зацікавленні історичною традицією.

Варто відзначити, що цей нарис не єдине історіографічне дослідження у науковому доробку М. Андрусяка. Першу публікацію на цю тематику, за порадою університетського наставника С. Закшевського, він підготував для друкованого органу Польського історичного товариства – авторитетного часопису «Kwartalnik Historyczny»³. Зауважимо, що історик не бажав переписувати дослідження своїх попередників Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, М. Кордуби⁴, тому його історіографічні розвідки⁵ радше доповнювали та продовжували їхні роботи й охоплювали переважно міжвоєнний період. У них М. Андрусяк простежив поступ національної історичної думки як в Україні, так і поза її межами, зокрема виокремив й охарактеризував 15 осередків історичної україністики: в Галичині (Львів), УРСР (Київ, Харків, Ніжин, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Одеса, Полтава, Дніпропетровськ), Закарпатті (Ужгород) та еміграції (Відень, Прага, Берлін, Варшава, Париж). Історик також розкрив конкретні проблеми розвитку історіографії в тематичному, концептуальному та джерелознавчому аспектах, відзначив діяльність провідних шкіл та охарактеризував становлення нових напрямків і формування дослідницьких традицій.

Опублікована нижче праця це 15 сторінок досить акуратного рукописного тексту. Нарис публікуємо вперше, зі збереженням авторського правопису та незначними втручаннями у пунктуацію. У квадратних дужках розшифровано скорочення автора.

¹ Детальніше див.: *Чебан М.* Микола Андрусяк. Історія історика / М. Чебан. – Львів, 2015. – 356 с.

² Центральний державний історичний архів України у Львові (далі ЦДІАЛ України). – Ф. 388. – Спр. 4. – 15 арк.

³ *Andrusiak M.* Historiografia ruska (ukraińska) w latach 1921–1930: I. Ogniska naukowe i wydawnictwa; II. Historiografia i źródłoznawstwo / М. Andrusiak // *Kwartalnik Historyczny* (Lwów). – 1934. – R. 48. – Z. 1. – S. 57–64; Z. 2. – S. 299–318.

⁴ *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага, 1923. – 221 с.; *Крип'якевич І.* Огляд української історіографії в 1924 році / І. Крип'якевич // *Новий час* (Львів). – 1925. – Ч. 1. – 7 січня. – С. 23–25; *Korduba M.* La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l'émigration ukrainienne. Compte-rendu 1927–1928 / М. Korduba // *Bulletin d'Information des sciences historiques en Europe Orientale.* – Varsovie: Librairie F. Hoesick, 1929. – Т. 1. – Fascicules 1–2. – S. 73–119.

⁵ *Андрусяк М.* Українська історіографія за останнє десятиліття (1921–1930): I. Осередки і видавництва. II. Напрями / М. Андрусяк // *Літопис Червоної Калини* (Львів). – 1932. – Ч. 9. – С. 20–22; Ч. 10 – С. 21–23; *Ibidem.* Historiografia ruska (ukraińska) w latach 1921–1930: I. Ogniska naukowe i wydawnictwa; II. Historiografia i źródłoznawstwo / М. Andrusiak // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1934. – R. 48. – Z. 1. – S. 57–64; Z. 2. – S. 299–318; *Його ж.* Досягнення і завдання сучасної української історіографії (Відчит на Шевченківській Академії Наукового Товариства ім. Шевченка) / М. Андрусяк // *Діло* (Львів). – 1934. – Ч. 126–128. – 16–18 травня; *Його ж.* Післявоєнна історіографія української книги / М. Андрусяк // *Українська Книга.* – 1937. – Ч. 1. – С. 25–30; *Його ж.* Українська історіографія / М. Андрусяк // *Збірник українського наукового інституту в Америці.* – Сент-Пол; Прага, 1939. – С. 5–24; *Його ж.* Історіографія українських державних змагань у 1917–1921 рр. / М. Андрусяк // *Історіографічні дослідження.* – Київ, 2014. – Вип. 25. – С. 118–142.

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИКА ЗА ЦАРСЬКОГО РЕЖИМУ

В отсім рефераті хочу пригадати Вельмишановним товаришкам і товаришам в короткім нарисі як працювали для народу придніпрянські історики в цілі збереження його окремішности в часах національного відродження на Придніпрянщині, якої доля по знесенні гетьманщини була в деяких рисах подібна до сучасного положення нашого народу в Західній Україні. А працювали ці історики як дослідники минулого України – вихователі української суспільности, памятаючи добре на обовязок, який тяжить на них як на знавцях історичної традиції, що без сумніву є рішучим чинником при збереженні народньої окременности заінтересування укр[аїнською] історичною традицією, в дуже значній мірі бачимо серед видніщих представників укр[аїнського] громадянства в часі знесення останків автономного ладу на Україні в 1764 і 1775 рр. Тоді власне укр[раїнські] діячі, серед яких видніються імена Ол[ександра] Безбородька*, Вас[илия] Рубана**, Федора Таманського***, Ол[ександра] Рігель-

---

* *Безбородько Олександр* (1747–1799) – український та російський державний діяч, козацький старшина, полковник Ніжинського та Київського полку Гетьманщини. Член Петербурзької академії наук, почесний член Академії мистецтв, царський сенатор, світліший князь Російської імперії, канцлер уряду Катерини II. Один з авторів «Краткой летописи Малой России с 1506 по 1770 год».

** *Рубан Василь* (1742–1795) – історик, письменник, поет, видавець, перекладач. Автор багатьох панегіриків, похвальних од, праць з історії, географії й статистики України й Росії, зокрема «Краткие географические, политические и исторические сведения о Малой России» (1773), «Землеописание Малья России» (1777), «Краткая летопись Малья России с 1506 по 1770 год, с изъяснением образа тамошнего правления» (1777) (співавтор О. Безбородько) та ін.

*** *Туманський Федір* (1757–1810) – історик, етнограф і громадський діяч, вихованець Кенігсберзького університету, член Королівського прусського німецького товариства, член-кореспондент Петербурзької АН. Автор першої статистично-географічної програми опису

мана^{4*}, Опанаса Шафонського^{5*}, Мих[айла] Антоновського^{6*}, Адріана Чепи^{7*}, Григорія^{8*} і Василя Полетиків^{9*}, Якова Марковича^{10*} і Василя Ломіковського^{11*}, з любови до свого рідного

колишньої Гетьманщини (1779). Відомий першою публікацією одного із списків літопису Г. Граб'янки (1793).

^{4*} *Рігельман Олександр* (1720–1789) – історик, військовий інженер з німецького шляхетського роду, автор «Історії або повісткування про донських козаків» та «Летописного повествования о Малой России и ее народе и козаках вообще» (1785–1786).

^{5*} *Шафонський Опанас* (1740–1811) – український лікар, історик, громадський діяч. На основі матеріалів, зібраних Дмитром Пашенком, написав у 1784–1786 рр. довідкову працю «Черниговского намесничества топографическое описание» (1851), де подано відомості з історії, природи, господарства, населення, говорів української мови, соціально-економічного стану, побуту населення Лівобережної України другої половини XVIII ст.

^{6*} *Антоновський Михайло* (1759–1816) – історик, публіцист, державознавець, перекладач, випускник Києво-Могилянської академії (1779) та Московського університету (1783). Співатор праці «Новейшее повествовательное землеописание» (1795).

^{7*} *Чепя Андріян* (1760–1822) – історіограф, фольклорист, колекціонер документів з історії Гетьманщини. Один з лідерів гуртка українських автономістів кінця XVIII ст. (Яків Маркович, Василь Полетика, Василь Чарниш).

^{8*} *Полетика Григорій* (1725–1784) – громадський діяч, перекладач-поліглот, лексикограф, історик, бібліофіл, вважається одним із гіпотетичних авторів «Історії Русів». Батько Василя Полетики.

^{9*} *Полетика Василь* (1765–1845) – історик і громадський діяч. Зібрав матеріали до історії України й мав її написати. Один із ймовірних авторів (можливо, спільно з батьком) «Історії Русів».

^{10*} *Маркович Яків* (1696–1770) – письменник-мемуарист, перекладач, державний діяч Гетьманщини. Автор унікального щоденника «Діаріуша», що охоплює 1717–1767 рр. та включає матеріал з політичної, соціально-економічної, культурної й побутової історії Гетьманщини.

^{11*} *Ломіковський Василь* (1777–1845) – історик, етнограф, агроном. Праправнук гетьмана Данила Апостола. Збирав українські рукописні літописи та книги. Видав одну з перших збірок українських дум («Запись малороссийских дум», 1803–1805) та книги «О Малороссии».

минулого, бажаючи зберігти пам'ятки цього минулого та познайомити з ними громадянство¹, одні просто зберігали пам'ятки національної історії, другі опубліковували їх, а треті працювали самостійно над обробленням матеріалів і робили спроби дати вже синтетичні огляди укр[аїнського] минулого². Звідси, з того заінтересування згаданих укр[аїнських] діячів, бере початок історіографія укр[аїнського] національного відродження, яке й саме “має значно глибші коріння і має далеко більший зв'язок з нашою історичною традицією ніж у нас звичайно думають, ставлячи укр[аїнське] нац[іональне] відродження кінця XVIII ст. виключно в зв'язок з новими ідеями романтизму й народности, що повстали на Заході Європи³. В тім самім напрямку, який позначився з кінцем XVIII ст., розвивається укр[аїнська] історіографія перших десятиліть слідуєчого століття⁴ і є вона в міцнім зв'язку з іншими формами тодішнього укр[аїнського] письменства від початків відродження аж до Шевченка включно. А кинеться це в вічі кожному з нас, хто аналізуватиме й уважно буде придивлятися до ідейних та літературних джерел того часу; тоді кожний сконстатує живий зв'язок укр[аїнського] письменства з тією національно-історичною традицією ще свіжих в пам'яті багатьох форм укр[аїнської] державности, які звісні під назвою гетьманщини. На цей зв'язок раз-у-раз вказував Драгоманів^{12*}, підчеркуючи приміром великий вплив “Історії Русов” на Шевченка⁵. Причиною того явища, причиною заінтересування укр[аїнським] минулим, зросту укр[аїнської] історіографічної праці та відгуків туги за гетьманщиною в укр[аїнській] літературі – є ніщо інше як змагання московського уряду затерти на Україні всякі сліди її автономного ладу. “Це явище –

О древних обычаях малороссийских, о чинах и должностях, о службе воинской и гражданской, о чинах и должностях по алфавиту» (1808).

^{12*} *Драгоманов Михайло* (1841–1895) – публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч. Доцент Київського університету (1864–1875), професор Вищої школи у Софії (1889–1895). Його праці, хоча й ґрунтувалися переважно на засадах народницької ідеології, однак містили і важливі критичні застереження щодо неї, які приймає й новітня українська державницька історіографія.

як подає Дорошенко^{613*} – є взагалі характерне для тих епох в житті різних націй, коли вони під загрозою знищення їхнього історичного укладу життя з боку сильніших сусідів немов іще дужче відчують вагу своєї історичної традиції і обертаючи свої погляди позад себе в глиб минулого, стараються в своїй минувшині знайти моральну опору, правну підставу і силу для боротьби за свої історичні форми політичного й громадського ладу”. Тому власне кожний укр[аїнський] діяч в тім часі виявляє нахил до дослідів минулого свого народу; знову ж укр[аїнські] історики як Костомарів^{14*}, Куліш^{15*}, Антонович^{16*} і Драгоманів,

---

^{13*} *Дорошенко Дмитро* (1882–1951) – громадсько-політичний діяч, історик, публіцист, бібліограф, представник державницького напрямку в українській історіографії. Професор кафедри історії Українського вільного університету у Відні, Празі і Мюнхені (1921–1951), очолював Український науковий інститут у Берліні (1926–1931), Українську вільну академію наук (1945–1951). Одним з перших започаткував систематичні виклади з української історіографії у вищій школі, написав перший загальний курс історії української історичної науки – «Огляд української історіографії» (1923).

^{14*} *Костомаров Микола* (1817–1885) – історик, історіограф, етнограф, громадський діяч. Вперше в українській історіографії звернув увагу на народ як основний об’єкт історичного минулого, обстоював національну самостійність і самобутність українського народу, вільний розвиток української мови і літератури. Автор праць «Початок Русі» (1860), «Віче і вічовий устрій у давній Русі» (1864), «Риси народної південноруської історії» (1861), «Російська історія в життєписах її найголовніших діячів» (у 7 т., 1873–1888).

^{15*} *Куліш Пантелеймон* (1819–1897) – письменник, фольклорист, етнограф. Автор першої фонетичної абетки для української мови, яка лежить в основі сучасного українського правопису та першого україномовного історичного роману «Чорна рада», двотомної збірки фольклорно-історичних і етнографічних матеріалів «Записки о Южной Руси» (1856–1857).

^{16*} *Антонович Володимир* (1830–1908) – історик, археолог, етнограф, археограф, представник народницького напрямку в українській історіографії. Зібрав і видав 9 томів «Архива Юго-Западной России», присвячених історії Правобережної України XVI–XVIII ст. Засновник «київської школи» істориків, учні якого (Д. Багалій, П. Голубовський,

як люди свідомі минувшини України, є провідниками українського народного руху; вони вказують народові шлях, яким він має йти до свого визволення. Ці історики інтересуючись як минулим так майбутнім народу, старалися також пізнати душу народу і в наслідок того всі вони, як також й інші придніпрянські історики від початків відродження до Драгоманова включно, займалися етнографічними дослідями. Що більше Костомарів, по думці якого нарід повинен бути об'єктом дослідів історика, а не як досі держава, вимагав тісного зв'язку між працею історика та етнографа як працею народописця минувшини і теперішности. Стараючись вияснити історію України при помочі етнографічних дослідів, ці історики, як Костомарів в більшій мірі, Драгоманів в меншій підносять значіння народної устної традиції для наукових дослідів над минулим України. Цей момент є важкий тому, що в напрямі поглиблення народньої свідомости між українцями устна традиція, історичні пісні мають далеко більший виховний вплив на народ ніж самі документальні досліди і обробітки нашого минулого, хоч в дійсности ця устна традиція не може в точній вірности висвітлити минулого. Не самі виклади одеського педагога Леоніда Смоленського^{17*} про минуле України, подавані ним в російській мові, збудили національну свідомість у відомого нашого діяча Євгена Чикаленка^{18*}; останній був одушевлений викладами Смоленського, одначе щойно тоді перестав соромитися укр[аїнської] мови, коли почув з уст свого учителя пісню “Вже літ більше двіста” пізнавши, що обажаний ним Смоленський уважає укр[аїнську] мову за свою рідну⁷. З того видно, що добре розу-

---

М. Грушевський, М. Довнар-Запольський, В. Гошкевич) заклали підвалини сучасної історичної науки.

^{17*} *Смоленський Леонід* (1844–1905) – громадський діяч, педагог, учитель історії, керівник Української одеської громади. Читав лекції з історії в одеських гуртках самоосвіти.

^{18*} *Чикаленко Євген* (1861–1929) – громадський діяч, меценат, публіцист і видавець. Фінансово підтримував видання журналу «Киевская Старина», фундатор «Академічного Дому» у Львові. Автор «Спогадів» (I–II, 1925–1926) та «Щоденника 1917–1919» (1931) – цінних матеріалів до історії України XIX – початку XX ст.

міли вагу історичних пісень Антонович і Драгоманов, видаючи в 70 рр. історичні пісні до II половини XVII ст., в тім числі й кілька дум; пісні історичні й баяди з польського володіння XVIII ст., в тім числі весь гайдамацький цикл, пісні п[р]о козацтво по руїні Нової Січи, а саме Запоріжців над Дунаєм і Чорноморців – нарешті пісні на соціально-політичні теми XIX ст.⁸. Це видання має спеціальне значіння для нас галичан, тому що Драгоманів візав до співпраці галицьких народовців. Один з тих народовців, а саме Мелітон Бучинський^{19*} писав [в] цій справі до Драгоманова ось що: “Над усе звістка про збірник історичних пісень після Вашої програми усіх порушила бо оце видним ділом стають й замисли наші далекі. Отже скрісь у нас одна і о однім мова: слати наші записки докладом до сього видання, та й записувати далі серед співучого народу – щоби як уже не дорогоцінними думами то множеством матеріялів додержати Вам рівновагу, – щоб зробити громадську повинність як ще не накладом у грошах, то бодай у праці: – доки за рік-два видання ліричних пісень нашою участю нам припаде. О то й нема мови нині між Станіславцями як о піснях історичних, пісні сортуються і переписуються, казки лагодяться, а тим часом гімназіясти-громадяне, що на селі – при жнивах записують далі, а по крамах та ярмарках на лірваків полюють завзято. От і в Станіславі підмовили ми иногді двох лірваків до себе; та лихо-боятся сліпці співати про Морозенка і Ничая (мусимо дізнатись, через що і кого саме, бо ляцька рука видима), ото й не приходили оба, хоть обіцялись. За те сими днями за другими полюють на краму у Лищі. За їх помочою збракований (себто перебраний) вже мій збірник, і вже нині для Антоновича готово у мене 126 пісень і співанок історичних, решту збирачів по

---

^{19*} *Бучинський Мелітон* (1847–1903) – фольклорист, етнограф, громадський та культурно-освітній діяч. Збирав та друкував у західно-українській пресі фольклорні, етнографічні і діалектологічні матеріали з Покуття та Гуцульщини. Частина зібраних ним пісень увійшла до книги В. Антоновича і М. Драгоманова «Исторические песни малорусского народа» (1874–1875, т. 1–2), казки надруковані у збірнику І. Рудченка.

селах сподіваємося, то й тогди висилаємо, щоб ще перед 1 вересня настали. Дотолі у мене фабрика правдива. Не маємо чого жалувати на брак історичних пісень в Галичині. Нарід в нас есть, отже й був – жив, і має він свою історію, хоть і правда, що пасивну”. А посилаючи 22.VIII.1871 р. сей перший транспорт історичної поезії той же співробітник писав: “Слава вам, мужі Кияне, що ділом дбаєте за святу спадщину народу, за будучности його поруку, за ниву словесну українську, що видавши твори й прислів'ями й казками, нині зуповний збірник пісень наших історичних лагодите, живу літопись України з писаною поруч ставите”. Приймайте в добру годину і сей доклад невеличкий і тому що за короткий час від липня до вересня годі нам було більше записок побракувати від тих, що ми у Станіславі на похваті найшли. Та за перепискою і за порозумінням з тими людьми, що по жнивях назад до Львова і Відня повернуть, маємо вси надію живо і не одну ще таку посилку як теперішня на руки засилати, доки наблизиться за пару літ і до нас черга, і видамо збірник всіх ліричних пісень українських нашою причиною і на власну руку, – віддамо довг народові нашому та й будем вмирати”⁹. Чому я відбігаючи дещо від теми подаю уривки з тих листів? Не ходить мені про саму участь галичан у виданні Антоновичем і Драгомановом укр[аїнських] історичних пісень, тільки про це, що історичним пісням належить завдячувати в великій мірі перші прояви духової єдності галичан з придніпрянцями, та поглиблення серед них національної свідомости. А до того не могла склонити галичан галицька історіографія XIX ст., бо вона здебільшого сягаючи до княжих традицій Руриковичів, а не маючи докладних даних про різницю мови і вдачі східно-словянських або руських народів, виявляла москвофільську орієнтацію, а про єдність українського народу по обох боках Збруча голосили лірницькі думи про козаків. Правдивий образ свого минулого одержували галичани з праць придніпрянських істориків. Ці почали видавати в Галичині свої наукові і популярні історичні розвідки українською мовою, та попри те досліджуючи минуле України та збираючи історичний матеріал гуртувались при російських наукових товариствах в Києві, як Південно-західний Відділ Географічного товариства

[1873], якого завданням між іншими були етнографічні дослідження України, та історичне Тов[ариство] Нестора-літописця (1873). Тут мали вони працювати над минулим при найменше в чужій мові, а могли хіба тішитися тим, що перше Товариство не поділяло націоналістично-реакційного напрямку більшості рос[ійських] наукових інституцій, не було казною заскорузлості, а противно була навіть свого роду прихильність до питань українознавства¹⁰; друге знова було зложено в значній мірі з укр[аїнських] істориків, а головою його в 1881 р. був сам Антонович¹¹. Від 1882 р. почали гуртуватися дослідники минулого України при заснованні Лебединцовом^{20*} журналі «Кіевская старина». Тяжким ударом для їхньої діяльності були урядові репресії половини 70-их років проти укр[аїнського] руху в Росії, що не тільки загальмували нормальний розвиток укр[аїнського] письменства, але відбилися також на розвитку науки українознавства, а спеціально історіографії, хоч щоправда, друкування старих пам'яток і матеріалів не було зборонене навіть в самім царському наказі з 18.V.1876 р., яким проscribeвано укр[аїнську] літературу, зроблено спеціально для їхніх виїмок¹². В наслідок цього обмеження не могли отже як слід сповнити свої місії письменні праці дослідників минулого України, бож з тяжким трудом приходилось їм транспортувати свої видання з Галичини і за те піднесли заслуги істориків-педагогів біля освідомлювання українського громадянства, що не письмом, а живим словом впоювали в своїх учнів любов до рідного краю. Такими були згаданий вже Смоленський, Дмитро Пильчиків^{21*} та Микола Ковалевський^{22*}. Про Смоленського, члена одеської

---

^{20*} *Лебединцев Феофан* (1828–1888) – історик, громадський і церковний діяч, літератор, журналіст. Засновник, видавець і перший редактор журналу «Кіевская Старина». Член Київського церковно-історичного та Археологічного товариств.

^{21*} *Пильчиків Дмитро* (1821–1893) – громадський і культурний діяч, педагог, член і активний пропагандист українофільства у Полтавській громаді, фундатор Літературного товариства імені Шевченка.

^{22*} *Ковалевський Микола* (1892–1957) – політичний діяч, кооператор, публіцист. Публікував дослідження на сторінках видань «Літературно-науковий вісник», «Biuletyn Polsko-Ukraiński», «Sprawy Naro-

громади 60 і 70 років пише Чикаленко в своїх “Спогадах” ось що: “хоч як тяжко було в ті часи впливати учителям на учнів в напрямку укр[аїнської] національної свідомости, а тим більше у військовій школі, але я зустрічав зо скілька офіцерів, що тільки дякуючи Смоленському, як вони казали, поставали свідомими українцями, а бувші учні одеської військової школи укр[аїнський] белетрист Вас[иль] Кравченко^{23*}, та надзвичайно талановитий, ранопомерший публіцист Трохим Зіньківський (Певний)^{24*} зазначили це й в літературі”. Сам Смоленський був “в широких колах укр[аїнського] громадянства майже невідомий, бо він за все своє життя нікуди з Одеси не виїздив і не написав ні рядка після того, як йому по наказу начальства спалено магістерську дисертацію по історії Болгарії, яку він подав одеському університету в перші роки по скінченню його. А тим часом це був один з найвидатніших українців”¹³ і йому завдячував національну свідомість також Чикаленко¹⁴. А порівнює його останній з іншим педагогом Дмитром Пильчиковом, колишнім членом Кирило-методіївського братства, що був в той час вже вельми старий з не видючими від катарактів очима, а йому завдячує також Нау[кове] тов[ариство] іме[ні] Шевченка у Львові фундацією своєї друкарні. “Аж моторошно приємно було слухати цього натхненного промовця, з невидючими; направленими кудись в просторінь очима, коли він було захопиться якоюсь темою і почне її розвивати, синтезувати перед слухачами, яких у нього раз-у-раз по суботах збіралося багато”, – оповідає Чикаленко. – Промовами своїми він піддержував в

---

dowościowe», «Wschód» та ін., співредактор журналу «Наше життя», брав участь у підготовці «Енциклопедії українознавства».

^{23*} *Кравченко Василь* (1862–1945) – історик, етнограф, письменник. Публікував фольклорно-етнографічні матеріали в журналах «Киевская Старина», «Літературно-науковий вісник».

^{24*} *Зіньківський (Певний) Трохим* (1861–1891) – фольклорист, поет та публіцист. Під час навчання у юнкерському училищі в Одесі вчителем історії та географії Л. Смоленський залучив його до виписування зі старих українських видань слів та цілих речень для майбутнього словника, який готувала до друку Санкт-Петербурзька академія наук.

своїх слухачах надію на краще майбутнє України; на те, що ніякі сили ворожі не вб'ють живої душі України; що настане час, коли спадуть всі кайдани, якими сковано її, бо “держави і правителі умирають, а народи ніколи”¹⁵. Хоч Пильчиків, як і Смоленський нічого не написав, однак “своїм живим натхненним словом він багатьох навернув до українства, зацікавив ним і зробив інтензивними робітниками на користь відродження укр[аїнської] нації”. Коли прийшов до нього по скінченні університету Дмитро Яворницький^{25*}, тоді ще “кацапак, що не вмів і слова по укр[аїнськи] до пуття сказати”, щоб порадитися щодо теми на магістерську дисертацію, Пильчиків порадив йому поїхати подорожувати по запорізьких землях, а тоді він йому скаже про матеріяли, на основі яких можна написати працю по історії Запоріжжя. Яворницький послухав, а опісля описав свою подорож на Запоріжжя та написав історію Запоріжжя, яке його так одушевило, що став українцем¹⁶. Порівнюючи Смоленського з Пильчиковом пише Чикаленко: “обидва вони мали величезний вплив на своїх слухачів, яких учили живим словом, а про долю України в майбутньому говорили як натхненні біблійні пророки, і те живе слово багато людей навернуло до укр[аїнської] свідомості і поробило їх гарячими укр[аїнськими] патріотами, хоч обидва вони промовляли, як майже всі наші шестидесятники, московською мовою”¹⁷. Про Ковалевського знова, якого російські урядові круги уважали “другим Драгомановом” тому, що по виїзді останнього за кордон був душею укр[аїнського] руху на Придніпрянщині¹⁸, розповідає один з сучасників: “Поміж вчителями (Київського) кадетського корпусу визначався своїм педагогічним талантом і впливом на своїх учнів Мик[ола] Вас[ильович] Ковалевський. При усякій нагоді він користувався сим впливом і викладаючи історію Росії викладав у той же час історію України, а поруч з сим проводив і свої революційні погляди.

---

^{25*} *Яворницький Дмитро* (1855–1940) – археолог, етнограф, фольклорист, дослідник історії українського козацтва. Автор праць «Церковные памятники Запорожья» (1893), «История запорожских казаков» (Т. 1–3, 1892, 1895, 1897), «Вольности запорожских казаков» (1898).

Се нарешті збентежило Юшенова^{26*} (директора кадетського корпусу) і він, озираючись з остраху до Петербургу, мусів відібрати у Ковалевського “історію” та перевести його на викладання російської словесности, керуючись, як він сам висловлювався тим, що мовляв, Ковалевський надто добре знає історію Росії, а дякуючи своїй талановитості і впливу на учнів, розповсюджує революційні ідеї, тоді як російська словесність, ще й до того не так йому відома, не дасть йому змоги розгорнути свій талант і впливати на молодь”¹⁹. Був діяльний Ковалевський також поза школою і був живим лучником між київською [т]а одеською громадами. Приїзджаючи з Києва до Одеси Ковалевський привозив звідталь бадьорий настрій київської громади, дорікав одеській громаді ізза її пасивности й додавав її заохоти. В раз з дружиною відпокутовав він опісля свою діяльність в каторзі²⁰.

Думаю, що ці приміри з часів, коли з боку російського уряду був найбільший духовний гніт українського народу вистарчать щоб зілюструвати становище й працю придніпрянських істориків біля збереження окремішности українського народу. Серед них, як людей свідомих минувшини України, видимо всіх майже провідників народу, що бажають знайти шлях до його визволення: Костомарів і Куліш, Антонович і Драгоманів – всі вони у свій час є провідниками укр[аїнського] національного руху. А в хвили коли упав царський режим завершує їх працю історик Грушевський, що підносить прапор самостійности України; инший знов історик Дм[итро] Дорошенко стоїть на сторожі укр[аїнського] характеру нашої держави в часах нової Гетьманщини та докладає зусиль в цілі задержання суцільности української держави. Це все без сумніву підносить високо придніпрянських істориків, що здобувши знання свого минулого без університетських катедр по історії України старалися подати його ширшому загалові незважаючи на царські тюрми. Тому також ця їхня праця повинна бути взірцем для нас, що перебуваємо в аналогічнім до них положенні. Їхнім шляхом ідім і ми, набуваймо та передаваймо народові здорове знання його

---

^{26*} *Юшенів Павло* (1839–1879) – публіцист, перекладач, педагог, директор Володимиро-Київської воєнної гімназії.

минулого, вчім його любити це рідне минуле, спільне для всіх українців без огляду на віроісповідання та партійні переконання, а тоді навчимо наш народ взаїмної внутрішньої любови і це поведе його до єдності і самостійности.

---

¹ Дорошенко Д. Огляд укр[аїнської] історіографії, 70.

² Ibid, 60.

³ Ibid, 49.

⁴ Ibid, 73.

⁵ Дорошенко Д. Огляд української історіографії, 49.

⁶ Ibid, 49.

⁷ Чикаленко Є. Спогади. Т. 1, 62–63.

⁸ Україна, 1924, I–II, 102.

⁹ Україна, 1924, I–II, 97–98.

¹⁰ Дорошенко, 136.

¹¹ Ibid, 141.

¹² Дорошенко, 175.

¹³ Чикаленко, Спогади, I, 60.

¹⁴ Ibid, 62–63.

¹⁵ Чикаленко, I, 100.

¹⁶ Чикаленко, I, 101.

¹⁷ Ibid, 61.

¹⁸ Україна, 1926. IV, 129.

¹⁹ Україна, 1926. IV, 74.

²⁰ Ibid, 128–129.

The article examines previously unknown essay by a historian Mykola Andrusiak on Ukrainian historiography of the late 18th–19th century. The full text of this essay is published for the first time. It discusses the role of outstanding ethnographers and historians from Dnieper Ukraine: Mykola Drahomanov, Mykola Kostomarov, and Leonid Smolenskyi in development of history as a discipline and preservation of Ukrainian national traditions.

Keywords: Mykola Andrusiak, historiography, Ukrainian national revival.